

आदीवासी समाजातील स्त्रियांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन

प्रा. डॉ. लालचंद किसन रामटेके

(समाजशास्त्र विभाग प्रमुख)

अशोक मोहरकर कला व वाणिज्य,
महाविद्यालय अडयाळ, जि, भंडारा

जगातील सर्वच देशात आदिवासी जमाती अस्तित्वात आहेत, विशेषतः आशिया, आफ्रिका व अमेरीका या खंडामध्ये आज ही मोठया प्रमाणात आदिवासी समाजातील लोकांचे प्रमाण अधिक असल्याचे आढळून येतो. भारतात आदिवासी समाजाची संख्या मोठया प्रमाणात असून देशातील विभिन्न प्रदेशात विखुरलेले आहेत. भारतात हजार पेक्षा जास्त जाती आणि उपजाती आहेत. आदिवासी जमातीची संख्या 1951 च्या जनगने नुसार देशात 2 कोटीच्या जवळपास आदिवासी समाजाची लोकसंख्या होती. 1981 च्या जनगणेनुसार 3 कोटी 80 लाख 15 हजार 162 होती. 1991 ला 5 कोटी 15 लाख 29 हजार होती. 2009 च्या जनगणेचा अहवालानुसार भारतात आदिवासी समाजाची एकूण लोकसंख्या 8 कोटी 88 लाख होती. 2011 च्या जनगणे नुसार आदिवासी जमातीची लोकसंख्या 10 कोटी 42 लाख आहे. भारताच्या एकूण लोकसंख्येत आदिवासी जमातीची संख्या 8.6 टक्के पेक्षा अधिक आहे.

जवळ-जवळ 250 आदिवासी आहेत आदिवासी जमाती व उपजमातीचा विचार केल्यास ही संख्या 450 असल्याचे आढळून येते. 2011 च्या जनगणे नुसार महाराष्ट्र 11.42 कोटी आहे. त्यापैकी 9.35 आदिवासी जमाती लोकसंख्या आहे. सर्वात जास्त आदिवासी समाजातील लोक झारखंड आणि छत्तीसगड या राज्यात वास्तव्यास आहेत. केंद्र-शासित लक्षव्दीप प्रदेशात एकूण लोकसंख्येच्या 93.82 आदिवासी जमातीची आहे. महाराष्ट्रराज्यात गोंड, कोरकु, कोलाम, वारली इत्यादी प्रमुख आदिवासी जमातीचे लोक आहेत.

आदिवासी समाजातील लोकांना डॉ. व्हेरियर इल्विन आणि ठक्कर बाप्पा यांनी आदिवासींना इवतपहपदंस असे संबोधले आहे. बोरिगल मुळचे रहीवासी आधिपासून हन्याखोऱ्यात किंवा जंगलात निवास करणारे म्हणजे आदिवासी होय. आदिवासींना वन्यजमाती किंवा गिरीजन असेही संबोधले जाते. भारतातील संविधानात आदिवासी समाजाला अनुसूचित जमाती संबोधल्यात आले आहे. भारतीय राज्यघटनेतील अनुच्छेद 342 (1) नुसार ज्यांचा समावेश अनुसूचित जमातीच्या यादीत केलेला आहे त्यांना "अनुसूचित जमाती" असे म्हणतात.

एका विशिष्ट भूप्रदेशात वास्तव्य करणारा व एक समाज जीवन पध्दतीनुरूप जीवन जगणारा परंतु तांत्रिक ज्ञानाच्या दृष्टीने मागासलेला समाज म्हणजेच आदिवासी समाज अथवा आदिवासी जमाती असे म्हणतात.

डॉ. डी. एन. मजुमदार यांच्यामते "समाज जीवन पध्दती असणारा समान भाषा बोलणारा, एकाच भूप्रदेशावर वास्तव्य करणारा, व्यवसाय, विवाह संबधात समान निषेध नियमाचे पालन करणारा कुटुंबाचे किंवा कुटुंब समुहाचे एकत्रीकरण म्हणजे आदिवासी समाज होय".

आदिवासी स्त्रीयांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांचे अध्ययन

2) आदिवासी समाजातील स्त्रियांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांचे अध्ययन करतांना सर्वप्रथम भारतातील साक्षरतेचे प्रमाण लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे.

भारतातील साक्षरतेचे प्रमाण 1951 ते 2011

वर्ष	भारतातील साक्षरता	आदिवासी समाजातील साक्षरता
1951	18.33	000
1961	28.30	8.53
1971	34.45	11.30
1981	43.57	16.35
1991	52.21	29.60
2001	64.84	47.10

आदिवासी समाजात निरक्षरतेचे प्रमाण इतर लोकांपेक्षा अधिक आहे. त्यात आदिवासी स्त्रियांचे निरक्षरतेचे प्रमाण जास्त जास्त आहे. आदिवासी समाजात पुरुषांच्या तुलनेत स्त्री साक्षरतेचे प्रमाण अत्याल्प आहे. आदिवासी स्त्री ही साक्षर नसल्यामुळे समाज व्यवस्थेत सामाजिक परिवर्तनाची गती अतिशय मंद

आहे. आदिवासी मधील निरक्षरता ही त्यांच्यातील अज्ञान, शोषण, दारिद्र्य व मागासलेले वर्गाचे सर्वात महत्त्वाचे कारण आहे.

आदिवासी स्त्रियांचा सामाजिक समस्या :

आदिवासी समाजात स्त्री साक्षरतेचे प्रमाण अत्यंत कमी आहे. त्यामुळे परंपरागत रूढीचा प्रभाव समाज जीवनावर पडलेला आो. प्रत्येकच समाजात सामाजिक समस्या वेगवेगळ्या स्वरूपाचे असतात. समाजातील अनेक समस्या प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्षपणे संबंध ज्या समस्येशी असतो. अशा समस्येला सामाजिक समस्या असे म्हणतात. आदिवासी स्त्रियांच्या सामाजिक समस्यांचे काही महत्त्वपूर्ण घटक पुढील प्रमाण आहेत.

आदिवासी स्त्रियांच्या मुख्य दोन प्रकारच्या समस्या

- 1) आदिवासींच्या पारंपारिक, रूढीप्रिय जीवनपध्दतीमुळे निर्माण झालेल्या समस्या.
- 2) इतर संस्कृतीच्या सहवासात येउन त्यांच्या संपर्कामुळे निर्माण झालेल्या समस्या आदिवासी स्त्रियांच्या सामाजिक समस्यांचा विचार करताना पुढील वर्गीकरण करणे महत्त्वाचे ठरले

अ) सांस्कृतिक समस्या :

- 1) परंपरा चालीरीतीतील परिवर्तन
- 2) संस्कृतीचा ऱ्हास
- 3) युवागृहाचा ऱ्हास
- 4) वेशभुषेतील बदल

ब) धार्मिक समस्या :

- 1) धर्माविषयी संभ्रम
- 2) धर्म वेडेपणा
- 3) अंधश्रध्दा
- 4) निसर्गवाद
- 5) जादुचा प्रभाव

क) शैक्षणिक समस्या :

- 1) निरक्षरता
- 2) शाळा आणि शिक्षणाचा अभाव
- 3) आश्रमशाळा आणि त्यातील गैर समज,
- 4) गळतीचे प्रमाण
- 5) शिक्षणास दुय्यम स्थान
- 6) शिक्षणाविषयीची उदाशीनता

आदिवासी स्त्रियांच्या आर्थिक समस्या

आदिवासी समाजाच्या आर्थिक समस्यांचे स्वरूप अत्यंत दैन्यनिय आहे. आदिम , मुळनिवासी , शासक समाजान्या आदिवासी समाजातील स्त्रियांची आर्थिक स्थिती इतर समाजाच्या तुलनेत कमकुवत आहे मातृ सत्ताक कुटुंब पध्दतीत स्त्रिया दर्जा योग्य असला तरीही आदिवासी समाजा सामोर अथवा स्त्रियांसमोर अनेक गंभीर स्वरूपाच्या समस्या आहेत. आर्थिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, आरोग्य, शैक्षणिक, दारिद्र्य इत्यादी समस्या तर आहेतच परंतु त्यांच्या आर्थिक समस्या त्यांच्या जन्मापासुनच वाटयास येतात.

भारतात जवळ जवळ 8 टक्के आदिवासी समाज विकासाच्या प्रारंभिक अवस्थेतच जीवन जगताना दिसतात एकुण आदिवासी स्त्रियांपैकी 92 टक्के आदिवासी स्त्रिया अजुनही दारिद्र्य रेषेच्या खाली आर्थिक उत्त्पन मिळविणाऱ्या आहेत. आदिवासी स्त्रियांच्या आर्थिक उत्त्पन्नाचा विचार केल्यास आर्थिक उत्त्पन्न अत्यंत अनियमित स्वरूपाचे असुन त्यांचे स्वरूप अस्थायी आणि हंगामी आहेत. आदिवासी स्त्रियांच्या आर्थिक समस्यांचे स्वरूप

आदिवासी स्त्रियांच्या आर्थिक स्वरूपाचे स्वरूप पुढील प्रमाणे स्पष्ट केले आहे

अ) कृषीविषयक आर्थिक समस्या

- 1) स्वताःच्या मालकीची शेती नसणे.
- 2) पारंपारिक शेती.
- 3) पारंपारिक शेती पध्दती.
- 4) सिंचन सेयीचा अभाव.
- 5) नैसर्गिक आपत्ती.
- 6) शेती पध्दती विषयी अज्ञान.

ब) औद्योगिक आर्थिक समस्या

- 1) आदिवासींचे आर्थिक शोषण.
- 2) प्रशिक्षण सोयीचा अभाव.
- 3) भांडवलाचा व बाजारपेठेचा अभाव.
- 4) कच्चा मालाचा अभाव.

क) रोजगार विषयी समस्या

- 1) स्थायी रोजगार संधीचा अभाव.
- 2) कमी आर्थिक मोबदला.
- 3) श्रम संघटनांचा अभाव.
- 4) कामाच्या ठिकाणाचे अंतर व रोजगार विषयी माहितीचा अभाव

आदिवासी स्त्रियांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांचे अध्ययन करीत असताना आदिवासी समाजातील स्त्रियांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्या निर्माण होण्यास अनेक कारणे जबाबदार आहेत.

सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांची कारणे :

आदिवासी स्त्रियांच्या विविध सामाजिक आणि आर्थिक समस्या निर्माण होण्याची अनेक कारणे आहेत.

सामाजिक समस्यांची कारणे.

- अ) शिक्षणाचा तिरस्कार.
- ब) प्रगत समाज व संस्तीचे भय.
- क) धर्माचे आत्यंतिक भय.
- ड) सामाजिक संस्थांमधिल संघर्ष.
- इ) सामाजिक परिवर्तन.
- ई) काळ्या जादूचे भय.

सामाजिक समस्यांचे परिणाम

आदिवासी स्त्रियांच्या सामाजिक समस्या व सामाजिक समस्यांचे आदिवासी स्त्रियांवरील परिणाम पुढील प्रमाणे दिसून आलेले आहेत.

- अ) सामाजिक विषमता.
- ब) सशक्त संस्कृतीचा विलय.
- क) विकासमार्गात अडथळे.
- ड) मूल्यविहिन समाजाची निर्मिती.
- इ) न्यूनगंड व उदासिनतेत वाढ.
- ई) आरोग्य विषयक गंभीर प्रश्नांची निर्मिती.

निष्कर्ष :

आदिवासी समाजातील स्त्रियांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांचे समाजशास्त्रिय अध्ययन केल्या नंतर असे दिसून येते की, आदिवासी स्त्रियांना त्यांच्या समाजात आदराचे व पुरुषांच्या बरोबरीचे स्थान आहे. आदिवासी स्त्रिया आर्थिक दृष्ट्या कमकुवत असल्या तरीही समाज व्यवस्थेत इतर समाजाच्या तुलनेत स्त्रियांना मानाचे स्थान आहे. आदिवासी स्त्रियांना लोक गीतेत अलंकार उत्सव इत्यादी ठिकाणी भाग घेत असल्याचे दिसून आले. आदिवासी स्त्रियांना स्थायी स्वरूपाचा रोजगार नाही. आदिवासी स्त्रियांसाठी भाषेची समस्या आहे. आदिवासी समाजात आर्थिक तसेच सामाजिक विषमता वाढत असल्याचे या अध्यावरून दिसून आले आहे.

संदर्भ ग्रंथ सुची

1. आगलावे प्रदीप सामाजिक : संशोधन पध्दती शास्त्र व तंत्रे, साईनाथ प्रकाशन नागपुर. 2010
2. बोबडे/ लोटे : सामाजिक मानवशास्त्र, पिंपळापुणे प्रकाशन नागपुर 1990
3. देवगांवकर शैलेजा : आदिवासी विश्व, टांद प्रकाशन नागपुर 2001
4. वर्षा गगणे : आदिवासी स्त्रियांच्या आर्थिक व सामाजिक समस्या, ऋचा प्रकाशन नागपुर 2015
5. फडके सुधीर : महाराष्ट्रातील आदिवासी व त्यांचे प्रश्न, जोशी आणि लोखंडे प्रकाशन, पुणे 1963